

СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ДИХА М. В.

кандидат економічних наук

Хмельницький

У період ринкової трансформації Україна вступила, володіючи колосальним науковим, технологічним, природним і людським потенціалами. Проте, сьогоднішнє місце України у світовому економічному просторі обумовлене неефективним його використанням з боку системи державного управління, бюрократичними перепонами, корупцією у різних сферах життєдіяльності. Оцінки, які здебільшого враховують стратегічні аспекти розвитку національної економіки, згідно з позиціями України в рейтингах інституцій (зокрема, Всесвітнього економічного форуму у Давосі, Міжнародного інституту менеджменту розвитку (Лозанна, Швейцарія), Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації Doing Business та ін.) є низькими [6, с. 42 – 53]. Визначення основних напрямів економічної політики, пошук оптимальної моделі соціально-економічного розвитку, оптимізації державного управління щодо посилення конкурентоспроможності України мають базуватися на дослідженні сучасного стану/проблем та пріоритетах соціально-економічного розвитку, що і обумовлює актуальність теми дослідження.

Проблеми економічного розвитку, структурної трансформації національної економіки висвітлені у працях багатьох учених-економістів, зокрема: О. Амоші, А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Данилишина, П. Буряка, С. Єрохіна, В. Пинзеніка, В. Ланового та ін. Аналізу фінансування державних видатків на соціальну сферу в Україні присвячено роботи І. Луїної, Т. Затонацької, О. Гордей, В. Корчинського, С. Колодій, Н. Шевчука. Питання соціальної диференціації та нерівності доходів населення висвітлено в роботах Г. Волинського, Ю. Архангельського, О. Радзівського, А. Алексеєва.

Проте, сучасний стан і суперечливості соціально-економічного розвитку, незважаючи на досягнуті позитивні зрушення післякризового періоду, обумовлюють необхідність подальших досліджень із зазначених проблем.

Мета статті – дослідження сучасного стану, тенденцій та пріоритетів розвитку економіки та соціальної сфери України.

Із часу проголошення України незалежною державою вона зіштовхнулася із безліччю проблем: падіння ВВП, високий рівень безробіття, високий рівень інфляції, знецінення заощаджень населення і т. ін. Двадцять років української незалежності не стали для України періодом динамічного соціально-економічного розвитку. Поряд із цим в останні два роки для української економіки характерні процеси посткризового відновлення, які обумовлені кон'юнктурною складовою.

Зокрема, промислове виробництво в Україні продовжило післякризове зростання, проте, темпи його приросту у 2011 р. уповільнились відносно рівня 2010 р. (рис. 1).

Динаміка промислового виробництва доволі чітко відображала динаміку світових цін на сталь. Післякризовий стрибок цін сприяв прискоренню темпів зростання випуску промислової продукції. Надалі, зниження попиту на металургійну продукцію та цін на неї на світових ринках восени 2011 року уповільнило позитивну динаміку промислового виробництва в Україні.

З іншого боку, досить швидко за світовими мірками економічне зростання в Україні у 2010 – 2011 роках відбувалося, значною мірою, завдяки активізації економічних процесів, пов'язаних із Євро-2012, та експорторієнтованим галузям, для яких чинник зовнішнього попиту є одним з провідних. Саме ці галузі промисловості, що найбільше постраждали від кризи, започаткували економічне піднесення у 2010 році. Галузі, орієнтовані на внутрішній ринок, демонструють значно помірнішу позитивну динаміку.

Основною посткризовою тенденцією в сфері зовнішньої торгівлі стало відтворення у 2009 – 2011 роках докризової динаміки експорту 2006 – 2008 років, і в 2011 році у номінальному вимірі експорт товарів навіть дещо перевищив рівень, досягнутий у 2008 році (табл. 1).

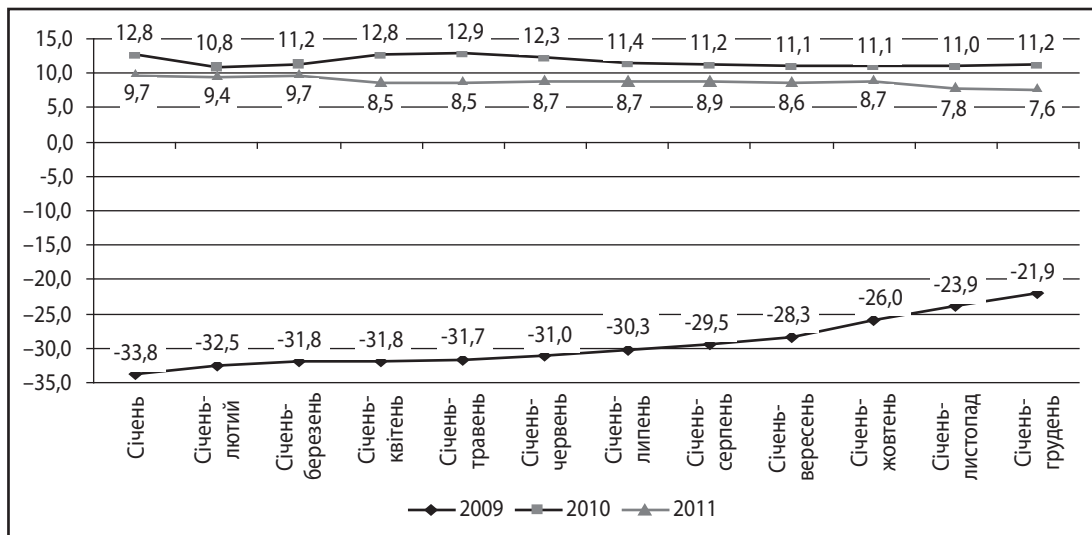

Рис. 1. Динаміка промислового виробництва в Україні у 2009 – 2011 рр., % [5]

Таблиця 1

Зовнішня торгівля України товарами у 2000 – 2011 рр.

Показник, млрд дол. США	Рік											
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Експорт	14,6	16,3	18,0	23,1	32,7	34,2	38,4	49,3	67,0	39,7	51,4	68,41
Імпорт	14,0	15,8	17,0	23,0	29,0	36,1	45,0	60,7	85,5	45,4	60,7	82,61
Сальдо торговельного балансу	0,6	0,5	1,0	0,1	3,7	-1,9	-6,6	-11,4	-18,5	-5,7	-9,3	-14,2

Складено за [5].

Експорт товарів за 2011 рік, як і в попередні періоди, залишився головним рушієм розвитку вітчизняної промисловості та у порівнянні з показником минулого року зріс на 33,09%. Зростання експорту відбулося майже по всіх товарних групах. Так, обсяги експорту продукції хімічної та пов'язаної з нею галузеві зросли на 54,9%, мінеральних продуктів – на 52,4%, експорт чорних металів зріс на 26,4%, зернових культур – на 46,6%. Структура експорту свідчить про його традиційно ресурсно-сировинну спрямованість. Зокрема, у тому ж 2011 році найбільша частка експорту у загальному обсязі припадає на експорт недорогочінних металів – 32,3%, у т. ч. частка експорту чорних металів склала 27%.

З іншого боку, післякризове відновлення економіки України сприяло зростанню попиту на іноземну продукцію як споживчого, так й інвестиційного характеру. Приріст товарного імпорту у 2011 р. становив 36,09% відносно його обсягів у 2010 р. Зокрема, суттєво зріс імпорт товарів: машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – на 56,5%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – на 69,3%. Динаміка останніх значною мірою обумовлена відновленням попиту з боку населення на легкові автомобілі та зростанням обсягів ввезення обладнання для Євро-2012. Також варто відзначити, попри незначну частку у загальному обсязі імпорту (менше 1%), суттєве зростання імпорту у групах товарів: перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне камін-

ня – майже у 2,5 раза та твори мистецтва – майже у 10 разів. Вагомим є вплив на економіку України коливань світових цін на енергоносії внаслідок енергозалежності вітчизняної економіки. Як наслідок, обсяги імпорту природного газу, нафти і продуктів її перегонки, інших мінеральних продуктів зросли; приріст імпорту мінеральних продуктів склав 42,1%, а їх частка у загальному обсязі імпорту у 2011 році склала 36,4%.

Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України протягом 2011 року продемонструвала риси, характерні для попередніх періодів, а саме: тісний зв'язок між розвитком країни і світових ринків та тенденцію зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі України по мірі зростання обсягів торгівлі. У 2011 р. на кожний 1 дол. США експорту відбувався імпорт товарів у розмірі 1,21 дол. США. Така тенденція зумовила негативне сальдо зовнішньої торгівлі України у розмірі 14,2 млрд дол. США.

Стижку динаміку зростання у 2011 році демонструвало сільське господарство, обсяги якого у порівнянні з 2010 роком зросли на 17,5%. Така динаміка дозволила сільському господарству набути значення одного з важливих рушіїв економічного зростання. Сільськогосподарське виробництво стало основним джерелом прискорення зростання ВВП, в третьому кварталі 2011 р. воно сформувало близько 40% приросту валової доданої вартості [10, с. 18].

У 2011 р. в Україні на тлі позитивної макроекономічної динаміки та грошової і валютно-фінансової ста-

більшості сформувалася тенденція до подолання дисбалансів між доходами та видатками в системі державних фінансів. Передусім, цього вдалося досягнути за рахунок відчутного збільшення доходів бюджету.

Основним чинником зростання дохідної частини зведеного бюджету стало значне зростання податкових надходжень. Позитивної динаміки вдалося досягти по усіх основних податках [4]. Зростання податкових надходжень до зведеного бюджету обумовлено трьома групами чинників:

- ✦ об'єктивні макроекономічні чинники, зокрема зростання ВВП, доходів населення, прибутків корпоративного сектору, імпорту, обігу роздрібною торгівлі;
- ✦ новації податкової реформи, зокрема: підвищення ставок окремих податків (ренти за видобування газу, нафти та газового конденсату, акцизного податку, плати за землю); перекриття схем звуження бази оподаткування податком на прибуток; активізація боротьби з ухилянням від сплати податків;
- ✦ управління фінансовими потоками: переплати податків; затримка відшкодування ПДВ; звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання зернових, що призвело до втрати сільськогосподарськими підприємствами права на відшкодування ПДВ; тиск на платників єдиного податку з метою «стимулювання» їх до переходу на загальну систему оподаткування.

З іншого боку, наслідком податкової експансії стало відчутне збільшення податкового навантаження на економіку. Така тенденція відчутно дисонує з завданнями зменшення податкового тиску, які поставлені в рамках стратегії модернізації економіки.

Важливим показником якості економічного зростання попередніх років є тенденції розподілу ВВП за витратами. Вони свідчать про зсув у розподіл кінцевих споживчих витрат на користь домашніх господарств та зниження валового нагромадження основного капіталу як головного чинника технологічного оновлення та структурних змін реального сектору економіки України.

У 2011 році домогосподарства збільшили свої витрати у реальному виразі на 12,7%, переважно завдяки збільшенню витрат на продукти харчування та товари тривалого використання. Водночас, домогосподарства зберегли високий показник заощаджень, в основному, в іноземній валюті. Загалом, заощадження в іноземній валюті становили 13% наявного доходу домогосподарств [7]. В номінальному виразі споживання домогосподарств в Україні складає найбільшу частку ВВП серед країн ЦСЄ, хоча, в наш час існує мало можливостей для подальшого збільшення доходу домогосподарств завдяки перерозподілу ВВП – цього можна досягти виключно завдяки інтенсифікації промислового виробництва, нарощування обсягів заробітної плати, але в цьому напрямі у країні виникає суттєва проблема – критичний стан основних засобів.

Основні виробничі засоби відіграють значну роль у соціальній та економічній діяльності суспільства, їх

активна частина – машини та механізми безпосередньо беруть участь у створенні продукції, створюють додану вартість і є одним з найважливіших чинників будь-якого виробництва. Якісний склад основних виробничих засобів прямо визначає технічний рівень продукції, що виготовляється, а ефективність використання прямо впливає на кінцеві результати господарської діяльності підприємства.

Досвід більшості розвинених країн свідчить, що понад 80% зростання ВВП забезпечується технологічними нововведеннями, які здійснюються через технічне переозброєння виробництва. У провідних галузях машинобудування (автомобілебудування, виробництво складної побутової техніки, приладобудування та ін.) активна частина виробничих основних засобів на 70 – 80% оновлюється кожні 5 – 7 років. У світовій економіці спостерігається стрімке зростання ринку високотехнологічної продукції. Слід очікувати, що у найближчі 10 – 15 років обсяги світового ринку високотехнологічної продукції та послуг можуть у 10 разів перевищити цінові обсяги паливно-енергетичних продуктів. Вже сьогодні питома вага у світовому наукомісткому експорті цивільної продукції становить в США – 36%, Японії – 30%, Німеччини – 16%, Китаї – вже 6%.

Головною проблемою сьогодення в Україні є те, що основні виробничі засоби за своєю структурою, якісним, кількісним і віковим станом не відповідають вимогам структурної перебудови економіки і не спроможні задовольнити зростаючі потреби внутрішнього і зовнішнього ринків. Ступінь зносу основних засобів промисловості з року в рік зростає; у 2000 році ступінь зносу становив 43,7%, у 2010 році – 74,9% [5]. Структура основних засобів промисловості деформована, половину її вартості складає пасивна частина – будинки та споруди. Велика кількість виробництв потребує масштабної реконструкції та технічного переоснащення. У своєму сьогодинньому стані українські підприємства можуть здійснювати виробництво високотехнологічної конкурентоспроможної продукції тільки для порівняно невеликих сегментів ринку. У свою чергу, зношеність основних фондів призводить до падіння виробничої активності підприємств, зниження їхньої реальної можливості залучати нових працівників, створювати нові робочі місця. Невідповідність виробничих потужностей підприємств потребам ринку призводить до фінансової неефективності виробництва, високої частки збиткових підприємств, які не можуть реалізовувати свої соціальні функції: забезпечити належний рівень оплати праці, соціальних гарантій і т. ін.

Разом з тим, відносно позитивна макроекономічна динаміка 2011 року надавала можливість збільшувати видатки соціального характеру, хоча, результати соціального розвитку видаються дещо суперечливими. Так, зберігається позитивна динаміка щодо зростання доходів населення. У 2011 році номінальна заробітна плата зросла на 17,6%, приріст реальної заробітної плати склав 8,7% відносно показників попереднього року. Разом із тим, лише у п'яти регіонах заробітна плата перевищила середню по країні (у м. Києві, Донецькій, Дні-

пропетровській, Київській та Луганській). Найнижчий рівень заробітної плати – у Тернопільській, Херсонській, Чернігівській, Чернівецькій та Волинській областях – не перевищував 80% від середнього по економіці [5]. Підвищення соціальних стандартів здебільшого відображало їх адаптацію до інфляційних процесів.

Протягом 2011 року значно підвищено окремі соціальні виплати. Зокрема, з 1 грудня 2011 року розмір допомоги при народженні першої дитини складає 26100 грн; другої – 52200 грн; третьої – 104400 грн. Водночас, демографічний ефект цих виплат є суперечливим: кількість домогосподарств з дітьми залишається незмінною (37 – 38%) вже протягом 7 років.

У 2012 році передбачено на 2,9 млрд грн більше соціальних виплат на допомогу у порівнянні з 2011 роком: одиноким матерям; інвалідам з дитинства; при народженні; по догляду за дитиною; на дітей-інвалідів передбачена виплата надбавка у розмірі 20% посадового окладу усім педагогам; медикам і фармацевтам будуть здійсненні виплати допомоги на оздоровлення; пенсіонерам – зросте розмір мінімальної пенсійної виплати в середньому на 10%; на 20 – 30% у середньому збільшаться розміри пенсій та пенсійних виплат інвалідам війни, дітям війни та членам сімей загиблих та померлих осіб-учасників війни і бойових дій; суттєво, більше ніж у два рази, підвищаться пенсії чорнобильцям-ліквідаторам [2].

У цілому, у Законі «Про Державний бюджет України на 2012 рік» видатки для Міністерства соціальної політики України передбачено в сумі 53 519 177,2 тис. грн, у тому числі по загальному фонду – 49 489 385,2 тис. грн, по спеціальному – 4 029 792 тис. грн. Разом з тим варто зазначити, що у тому ж документі видатки для Міністерства економічного розвитку і торгівлі України передбачено в сумі 3 178 223,4 тис. грн, у тому числі по загальному фонду – 2 513 794,2 тис. грн, по спеціальному – 664 429,2 тис. грн [8].

Отже, можна сказати, що система перерозподілу доданої вартості доволі сумнівна з економічного погляду, оскільки соціальні проблеми не вирішуються за рахунок розвитку економіки.

Проблема загострюється ще й тим, що за роки незалежності кількість пенсіонерів в Україні підвищилась майже на 0,6 млн. осіб, що в свою чергу також призводить до підвищення навантажень на бюджет (табл. 2).

Протягом 2011 року розмір пенсій продовжував зростати. Середній розмір пенсії на 01.10.2011 року Урядом було встановлено в розмірі 1230,46 грн, що на 9,5% більше, ніж на 01.10.2010 року. Проте, структура отримувачів пенсії суттєво не змінилась. Станом на 01.10.2011 року загальна кількість пенсіонерів складала 13,7 млн осіб. Як і раніше, понад 77% з них є пенсіонерами за віком, середня пенсія яких складає 1225,76 грн. Другою за кількістю є категорія пенсіонерів за інвалідністю (близько 10%), середній розмір пенсії яких складає 1166,30 грн. Зберігається значне розшарування пенсіонерів за розмірами пенсій. Понад 96% (12,8 млн.) громадян отримують пенсії у розмірі 1000 – 2000 грн, тоді як 8,8 тис. пенсіонерів (0,07%) мають пенсії, більші ніж 4000 грн [10, с. 19].

Сьогодні один працюючий утримує одного пенсіонера, а після припинення трудової діяльності осіб, що народилися в післявоєнні роки, цілком може статися, що на 20 мільйонів пенсіонерів в Україні буде значно менше 15 мільйонів «платників пенсійних внесків». В Україні, за оцінками експертів, у 2040 році на 1000 працюючих буде 1200 пенсіонерів [9, с. 4].

За таких умов державі, безумовно, потрібно активно залучати до пенсійного забезпечення недержавні пенсійні фонди; в умовах високого рівня старіння населення головним пріоритетом державної соціальної та демографічної політики має бути не лише стимулювання народжуваності, а й продовження повноцінної економічної і соціальної активності населення старших вікових груп, що сприятиме забезпеченню рівноваги між економічним і демографічним розвитком суспільства.

У цілому, соціальна політика не є ефективною, відсутність відчутного для більшості населення покращення життя в Україні значною мірою пов'язана з невідповідністю проведених реформ реальним умовам, які склалися в країні, коли, не зважаючи на всі зусилля держави, за підсумками 2011 року частка бідного населення в Україні виросла на 2,5% і досягла загального показника 27% [1].

Внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України і глобальні кризові явища є лише проявами фундаментальної суперечності між подальшою капіталізацією економіки, що реалізується через тенденцію перетворення будь-якого ресурсу в капітал, тобто у

Таблиця 2

Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (на початок року)

Рік	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн				Кількість пенсіонерів, тис. осіб
	Усього	У тому числі			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
2008	776,0	798,9	624,4	517,5	13819,0
2009	934,3	942,7	780,7	696,6	13749,8
2010	1032,6	1039,6	884,6	807,9	13721,1
2011	1151,9	1156,0	1033,8	940,0	13738,0

Складено за [5].

вартість, здатну збільшувати свою вартість (звідси при множення різних видів капіталу: людського, соціального, інституційного, інтелектуального тощо), – з одного боку, і соціалізацією та гуманізацією економіки, що виявляється у необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини і суспільства, – з іншого.

Подолання суперечності між капіталізацією і соціалізацією та гуманізацією економіки спирається на усвідомлення того, що формування людського капіталу, і, ще більшою мірою, його ефективна реалізація, потребують сучасних знарядь праці, засобів виробництва, інноваційних технологій та інфраструктури на засадах макроекономічної політики.

Таким чином, питання ефективного забезпечення економічного розвитку – це перш за все питання оптимального розподілу ресурсів між складовими людського й економічного капіталу, між накопиченням та споживанням, між поточними і перспективними пріоритетами розвитку держави.

ВИСНОВКИ

Отже, економіка України продовжує демонструвати посткризову позитивну динаміку економічного зростання, показники якості життя населення є скромнішими, проте, також демонструють позитивну динаміку. Між тим, триваюче економічне зростання парадоксальним чином поєднується з невпевненістю у сталість цього процесу, що пов'язано із нестійкістю світової економічної динаміки, а поточний стан вітчизняної економіки, незважаючи на досягнуті позитивні зрушення після кризового періоду, також не дає підстав для заспокоєння щодо перспектив подальшого економічного розвитку. Структурні характеристики розвитку країни показують, що зростання не сприяє подоланню суперечностей, які негативно вплинули на соціально-економічний розвиток України за двадцять років незалежності.

Формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в Україні йде дуже складно, постійно потребує свого розв'язання проблема функціонування та фінансування соціальної сфери в умовах жорстких бюджетних обмежень. Розв'язувати ці проблеми в Україні необхідно комплексно, формуючи соціально-економічну політику на засадах ефективного макроекономічного регулювання.

Модернізаційна стратегія має базуватися на побудові макроекономічних механізмів забезпечення позитивних системних структурних зрушень в економіці та поширення їх позитивного соціального ефекту. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні збільшилась частка бідного населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.ua/2011/09/%d0%b2>
2. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Державний бюджет України на 2012 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244813578&cat_id=244276429
3. Гордей О. Д. Соціальний аспект бюджетної політики / О. Д. Гордей // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6 (108). – С. 194 – 198.

4. Державна податкова адміністрація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua/control/uk/index>

5. Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Диха М. В. Глобальна конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість України: стратегії реалізації : монографія / М. В. Диха. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 207 с.

7. Доповідь «Витрати і ресурси домогосподарств України за 9 місяців 2011 року» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hghltd.yandex.net/yandbtm?text=%D0%92%](http://hghltd.yandex.net/yandbtm?text=%D0%92%20)

8. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41157

9. Макарова О. Демографічні проблеми і соціальна політика / О. Макарова // Праця і зарплата. – 2007. – № 45. – С. 4.

10. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. – К. : НІСД, 2011. – 66 с.